

Van moedergodin tot duistere tovenaars

Hekate neemt in het Griekse pantheon slechts een bescheiden plek in. Dat is vreemd omdat zij aanvankelijk op eenzame hoogte stond en zelfs door de andere Olympische goden werd vereerd. Maar die status verloor zij in de loop der tijd. Wij kennen haar tegenwoordig vooral als een godin die gekoppeld is aan duistere zaken. Wat natuurlijk de vraag oproept: hoe heeft dat kunnen gebeuren?

De Griekse mythologie bestaat uit een bonte verzameling prachtige verhalen die ons een kijkje geven in de houding van de Grieken ten opzichte van hun godenwereld. En die ook vaak verklaringen proberen te geven voor zaken waar wij in de mensenwereld mee worstelen. In *Kleio* schenken we aandacht aan enkele van die verhalen in de serie *Griekse mythen*.

Het is belangrijk te weten dat Hekate van oorsprong geen inheemse Griekse godin is. Ze stamt uit Klein-Azië waar in Milete (Anatolië) ook de eerste inscriptie is gevonden waarin melding wordt gemaakt van haar naam. In Anatolië was de stad Lagina het centrum van haar cultus. Haar populariteit in die streken blijkt wel uit het feit dat de naam Hekataia in die tijd veel werd gebruikt. Zij werd daar vereerd als de moedergodin, die heerste over hemel, aarde en onderwereld en daardoor de macht had over leven, vruchtbaarheid en de dood. Ze was beschermster van zeelieden, reizigers en herders en er werd haar gesmeekt om wijze raad of om steun tijdens wedstrijden. Door haar binding met de onderwereld zat er ook toen al een duister randje aan deze godin, waarvan haar latere epitheton *Kleidoukhos* (Sleutelbewaarder) getuigt. Zoals alle goden was ook zij wispelturig en kon ze met een vingerknip haar gunsten, bescherming of steun weer ongedaan maken. Het was dus zaak haar goedgunstig te houden en daarvoor waren offers nodig. Misschien dat dit een verklaring

geeft voor haar naam: Hekate zou offers geëist hebben van honderd runderen, de zogenaamde hecatomb (van het Griekse 'hekatón': honderd).

In het pantheon

Het is Hesiodos (achtste eeuw voor Christus) die in zijn *Theogonie* ('Godenstamboom') Hekate een plek geeft in het Griekse pantheon. Hij doet recht aan haar superieure status zoals die is overgeleverd uit Klein-Azië door haar te omschrijven als 'de meest geachte onder de onsterfelijke goden'. Ook plaatst hij haar in zijn stamboom als dochter van de Titanen Asteria en Perses. Door die plaatsing geeft de auteur aan dat deze godin ouder is dan de Olympische goden. In de strijd tussen Titanen en Olympiërs zou Hekate de zijde hebben gekozen van de Olympiërs. Als beloning van Zeus mocht zij haar invloed en privileges behouden die zij daarvoor als Titaan had genoten. Bovendien vereerde Zeus haar boven alle andere goden. Die waardering werd in de mythologie versterkt door Hekates optreden in het geboorteverhaal van Zeus. Daarin kreeg zij de rol toegedicht

van een van de vrouwen die Zeus als baby verborgen hielden om hem te beschermen tegen de vraatzucht van Kronos. De eer die Hesiodos haar toekende, steekt schril af bij de status die de godin had in het latere Griekse pantheon. Langzaam werd zij binnen de Griekse wereld steeds minder geassocieerd met de natuur en vruchtbaarheid, maar steeds meer met de onderwereld en het duistere. Die ommekeer werd een feit in de werken van auteurs als Sophocles en Euripides in de vijfde eeuw voor Christus. ▶

Hans Vermeer is redacteur van *Kleio*.

Hekate wordt door Zeus letterlijk op handen gedragen. Munt (voor- en achterzijde) van Agathocles van Bactrië (regeerde van 190-180 v.Chr.). Classical Numismatic Group.

Maar als aanzet daartoe kunnen we waarschijnlijk het verhaal uit de zevende eeuw voor Christus nemen van de ontvoering van Persephone. Tijdens een uitstapje naar de bovenwereld ontvoerde Hades de mooie Persephone, dochter van de godin Demeter. Hades dacht dat niemand daarvan getuige was geweest, maar het hele voorval was gezien door Hekate. Zij besloot de wanhopige Demeter bij te staan in de zoektocht naar haar dochter. Ze daalden samen af naar de onderwereld en wisten Hades tot een compromis over te halen. Persephone mocht haar tijd verdelen over boven- en onderwereld, waardoor het verhaal een verklaring bood voor het bestaan van de verschillende seizoenen op aarde. Vanaf dat moment werd Hekate gezien als begeleidster en vriendin van Persephone. Dit verhaal bood als de mogelijkheid om een theologisch probleem op te lossen dat was ontstaan door de invoering van Hekate binnen het Griekse pantheon. Want vóór de intrede van Hekate waren daarin alle rollen al verdeeld, waarbij Demeter de rol vervulde van godin van natuur en vruchtbaarheid. Er was eigenlijk geen plaats voor twee godinnen die zich op hetzelfde terrein manifesteerden. Dit verhaal rondom Persephone – waarin beide vruchtbaarheidsgodinnen de zoektocht tezamen tot een goed einde brachten – gaf

de mogelijkheid om het machtsgebied van die twee godinnen te splitsen. Demeter bleef de rol vervullen van godin van de natuur, landbouw en vruchtbaarheid. Hekate werd steeds meer in de rol geduwd die zij in vroegere tijden ook al als een soort nevenfunctie in Klein-Azië vervulde, namelijk als de godin die zowel macht had in de boven- als de onderwereld.

Devaluatie

We zouden Hekate dan ook kunnen omschrijven als een niche-godin binnen het Griekse pantheon. Die ontwikkeling betekende een devaluatie. Maar het bracht haar ook dicht bij de geloofswereld van de gewone man, waardoor zij een belangrijke rol kreeg in het volksgeloof. Niet vreemd natuurlijk, want door haar rol als sleutelbewaarder van de onderwereld had zij macht in de geestenwereld, een wereld die mensen angst inboezemde. En als sleutelbewaarder kon zij haar invloed in de onderwereld positief of negatief aanwenden in de bovenwereld. Daarom werd Hekate ter bescherming aangeroepen op plekken die een overgang symboliseren, zoals begraafplaatsen, grotten en moerassen. Maar ook poorten en drempels symboliseren een overgang en in haar hoedanigheid van *Beschermster van de Poort* en *Beschermster van Drempels* kon je bij stadspoorten

en deuropeningen de beeltenis van deze godin vinden. Vaak werd ze afgebeeld in gezelschap van de god Hermes die dezelfde rol kon vervullen, omdat ook hij sterke bindingen had met de onderwereld (zie de aflevering 'Het rijk van Hades' in *Kleio* 4, 2018). Hekate was ook de beschermster van driesprongen, volgens het volksgeloof belangrijke trefpunten van geesten. Dat waren ook werkelijk gevaarlijke plekken, omdat een verkeerde keuze voor een reiziger kon leiden tot ontberingen en gevaren. Tot de Perzische invasie werden op dit soort kruisingen drie beelden van Hekate geplaatst, met het gezicht gewend naar de verschillende richtingen. Daarna werd dat vaak een beeld met drie hoofden dat haar epitheton *Driehoofdige* verklaart.

Driehoofdig

Die driehoofdigheid vertegenwoordigde vele aspecten van Hekate. Soms werden de hoofden afgebeeld als de koppen van een leeuw, een hond en een slang, verwijzend naar de sterrenbeelden waarin in verschillende seizoenen de zon opkomt. Een andere verklaring voor de driehoofdigheid gaat terug naar het eerdere verhaal van de ontvoering van Persephone: de drie hoofden zouden de hoofden zijn van Demeter, Persephone en Hekate, drie godinnen die gekoppeld zijn aan natuur en vruchtbaarheid. Maar de hoofden kunnen ook verwijzen naar de gave om in het verleden, heden en de toekomst te kunnen zien.

Over de verschijningsvorm van Hekate gingen de wildste verhalen. Ze werd vaak afgebeeld met in beide handen een fakkel, wat haar bijnaam *Lichtbrenger* verklaart. Daarmee zou ze haar weg kunnen vinden in de onderwereld en haar volgelingen de juiste weg wijzen. Maar er zijn ook afbeeldingen waarin de drie-eenheid een toorts, een sleutel en een slang vasthoudt, attributen die allen naar de onderwereld verwijzen.

Hekate verbrandt de Gigant Klytios met de fakkel van de onderwereld. Pergamonaltaar uit 150 v.Chr. Pergamonmuseum, Berlijn.

Later kreeg ze vooral attributen die verwijzen naar magie en tovenarij, zoals een dolk, koord, slangen en fakkels.

Hekate was een godin die je in een gevaarlijke wereld aan je zijde probeerde te houden met offers. Was het niet om de geesten goedgezend te houden, dan wel om Hekate zelf niet tegen je in het harnas te jagen. Omdat Hekate al van oudsher geassocieerd werd met de maan, zetten de Atheners bij elke nieuwe maan voedsel neer op kruispunten. Er werden offers voor haar gebracht in de vorm van zwarte lammeren of honden, brood, kaas, eieren en honing. En ze werd gevraagd om haar macht in dienst te stellen van persoonlijke zaken als veten en ruzies. Dat blijkt uit de vele opgegraven vervloekingstabletten met daarop

Hiernaast: Vloektablet. Antikensammlung, München. Op de achterzijde staat: 'Ik vervloek Ofilion en Ofilima en Olympos en Pistia en Magas en Proton en Kados, Thoukleides en Melana, en Komon en Bakchis en Kittos. Van al die mannen en vrouwen vervloek ik verder alles wat ze wensen – zowel dat wat ze van de goden vragen als dat wat ze van de heroën vragen – en al hun bezigheden. Dit alles zeg ik bij Hermes Katochos, de god die mensen slaat met waanzin, en bij Hekate en Gaia, bij alle goden en bij de moeder van de goden.' Bron: Jona Lendering, Livius. Onder: De Hekate Chiaramonti, een Romeins beeld van de driehoofdige Hekate naar een Hellenistisch origineel. Vaticaanse Museum.

smeekbeden aan de godin om bepaalde mensen te straffen. Sommige tabletten werden in de aarde begraven; andere, gemaakt van opgerolde loden plaatjes, met een spijker vastgezet.

Tovenares

Hekate is van oudsher sterk gekoppeld aan de hond, zoals blijkt uit haar epitheton *Skylakagetis* (Leidster van de Honden). De hond werd in de oudheid vaak geassocieerd met geboorte, maar ook met geesten uit de onderwereld. Tijdens haar tochten in de bovenwereld werd zij door honden en geesten uit de onderwereld begeleid en haar komst in de bovenwereld werd aangekondigd door het gejam van honden. Volgens het volksgeloof werd zij begeleid door een zwarte hond en een wezel. De zachtmoedige zwarte hond zou de Trojaanse koningin Hekabe zijn die na de val van de stad in zee vluchtte, gered werd door Hekate en sindsdien tot haar gevolg behoorde. De wezel zou Galinthias zijn, vriendin van de moeder van Herakles die hielp bij de geboorte van Herakles en zo het plan van Hera doorkruiste die dit juist had willen voorkomen. Uit wraak veranderde Hera haar in een marterachtige, maar uit medelijden nam Hekate haar op in haar gevolg. Al die associaties maakten van Hekate steeds meer een godin

wier werkterrein lag in het dagelijkse leven van de mens als beschermster tegen de geestenwereld. Steeds vaker werd haar rol als tovenares benadrukt en werd zij geassocieerd met magie, necromantie en geesten waaraan bijnamen als *Koningin van de Duijternis* en *Doodsbrenger* refereren. Zo transformeerde de godin Hekate in de loop der tijden van een soort moedergodin tot een godin die geassocieerd werd met het duistere en occulte. Haar status hield hiermee gelijke tred, waardoor zij veranderde van een godin

'Hekate veranderde in een niche-godin die vooral een rol speelde binnen het volksgeloof – wél een belangrijke rol'

met een superieure status binnen het pantheon tot een niche-godin die vooral een rol speelde binnen het volksgeloof. Maar binnen dat volksgeloof speelde zij wel een belangrijke rol, juist door haar associatie met het duistere en occulte. Want enerzijds boezemde die relatie de mensen angst in, anderzijds was die relatie juist de aanleiding om haar in te zetten als beschermster tegen de geesten uit de onderwereld. Die vaak ongreepbare, dubbelhartige rol maakt Hekate tot de meest geheimzinnige godin binnen de Griekse godenwereld. ■

